

TÓTFALUSI KIS MIKLÓS COCCEJÁNZMUSA

Újabb többször esett szó Tótfalusi Kis Miklós coccejánizmusáról és arról hogy 1685-ben Amsterdamban kiadott »aranyos bibliá«-jában igen haladó coccejánus állásfoglalása bizonyára nyomot is hagyott.¹ Hiszen ilyenfajta »bibliahamisítás«-sal hazaszállingó hírek alapján megvádolták már akkor, mikor még az ószövetség első könyveinek szedésénél tartott, s a vádat valószínűsítette az, hogy Tótfalusi a nagyenyedi gimnáziumban (1666—1670), majd a teológiai főiskolán (1670—1677) harcos coccejánus mesterek keze alatt coccejánus környezetben nőtt fel.

1. A coccejánus enyedi főiskola

Erdély három református teológiai főiskolája (Kolozsvár, Nagyenyed, Gyulafehérvár) közül a nagyenyedi vált ki haladó szellemével. Dézsi Mártonnak, a teológia professzorának (1671—1691) merészsége itt annyira ment, hogy a hivatalos tanítási anyagot félretelve, a brémai eredetű híres hittudósnak Koch-Coccejus² János Leydeni professzornak (1650—1669) főmunkáját a »Summa doctrinae de foedere dei«-t választotta előadásának vezérfonalául.³ A mester tanítását ugyanígy kitűnően ismerte, mert mint szegény kádármester fia Bethlen János erdélyi kancellár segítségével a leydeni egyetemre kerülvén, ott tehetségével annyira kitűnt, hogy Coccejus házába fogadta és négy éven keresztül megélhetését biztosította.

Coccejus teológiája merőben új módszert jelentett a hagyományos református hittudományi oktatással szemben, de egyszersmind visszatérést is a reformáció eredeti szelleméhez: a biblia szövegének alapján való szabad vizsgálódáshoz és kutatáshoz. Tagadja, épp úgy mint a reformáció megalapítói régen a katolikusokéival tették, a közben létesült református zsinatok végzéseinek kötelező tekintélyét, valamint minden a bibliától idegen filozófia érvényesülését. Míg a régi iskola, melynek élén a Coccejusnál mintegy tizenöt évvel idősebb Voetius Gisbert utrechti egyetemi tanár volt (1634—1676), az aristotelesi filozófia alapján állt, ő teológiai rendszerét egyedül a biblia könyveinek minden tekintélytől független kritikájára és a köztük feltételezett nagy összefüggések felkutatására alapította. Vizsgálódásainak középpontjába azt a Kálvin predestináció-tanát szelidebb változatban átforgató tanítást helyezte, hogy a világtörténet: isten-és ember közt kötött szövetségek sorozata. Ez Ádám esetében, kezdetben »cselekedeti« és »természeti szövetség« volt, de a »bűnbeesés« folytán már az ószövetség folyamán »kegyelmi szövetség«-gé alakult át, úgy, hogy kiteljesedését a »megváltás«-sal, Krisztussal érte el. Az ószövetség előképe az újnak, Mózes Krisztusnak, de amott anyagi cél (Kánaán), félelem, szolgaság, istennek közvetítők (Mózes, bírák, királyok) útján gyakorolt hatalma és a bűnnek csupán elnézése (paresis); emitt szellemi cél (isten országa), szabadság és teljes megbocsátás (afézis) uralkodnak. Utóbbiak azonban Krisztus halála után az ellenséges világgal szemben csak fokozatosan tudnak érvényesülni, mégpedig az apokaliptikus jövődőlésének coccejusi értelmezése alapján, hét nagy szakaszban: 1. a zsidó állam kora, annak bukásáig; 2. a pogány római birodalom; 3. az ennek funkcióját átvevő katolicizmus; 4. az elnyomó egyházi hatóságok hatalmaskodása, amivel szemben az »eretnységek« képviselik a szabadság lázongását; 5. a reformáció, mint a második kinyilatkoztatás kora; 6. a harminc éves háború és veje Krisztus győzelme az Antikrisztuson; 7. végül a közeljövő-

¹ *Meptség*. Tolnai Gábor kiad., Gyoma, 1940. Utószó 112—113. l. és az ő felszólalása az 1952-i »szegedi« Nyelvészkongresszuson.

² Coccejus Nerva római jogtudós neve. Id. e. 39-ben konzuli tisztelet viselt. Horatius az I. könyv. 5. szatirájában szól róla. Koch tőle veszi a latin nevét.

³ Zoványi Jenő: *Dézsi Márton*. Protestáns Szemle, 1898. 79—90. l.; P. Szathmári Károly: *A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen főtanoda története*. Nagyenyed, 1868. 85, 149. l.

ben meg fog valósulni az elnyomás végleges megszűnése és valamennyi népnek egy egyházban való egyesülése, mely azonosul isten-országával. A mohamedánok és zsidók is megtérnek. Ez lesz betetőzése a »harmadik evangéliumi korszak«-nak, mely után már csak a világvége jöhet.⁴

Mint látható, Coccejus a dogmatikus-skolasztikus tárgyalási mód helyébe a fejlődéstörténeti s dialektikusait helyezi. Az őszövetségnek az újszövetséggel és ennek ismét a későbbi korok történeti jelenségeivel való »tipológiai« összevetése aktuális politikai szint is ad egész rendszerének. S igaz ugyan, hogy Coccejus tagadja a filozófia érvényesülésének jogosultságát egy olyan tudományban, mely a biblián és kizárólag csak a biblián kell, hogy alapuljon, de a skolasztikával és minden tekintélytisztetéssel való szembehelyezkedése közös volt Descartes filozófiájának alapelveivel. Így követőiben e korában leghaladóbb kálvini teológiai rendszer hamarosan szövetségbe lépett a leghaladóbb filozófiával, a cartesianizmussal.⁵

A németalföldi egyetemekről hazatérő magyar teológusok legjobbjainak felfogásában is összekapcsolódott e két forradalmi irány a gondolkodás és hit területén, annál is inkább, mert a köztük való viszony hovatovább oda fejlődött, hogy — amint az aristotelesi bölcsélet »ancillált« a reformátusok régi, dogmatikus teológiájának — úgy a coccejánizmus kezét nyújtott Descartes filozófiájának és azt kezdte hangoztatni, hogy a hitnek összeegyeztethetőnek kell lennie a józan ész bírálatával.

Ilyenféle viszonyt létesített Dézsi Márton a nagyenyedi kollégiumban 1668-tól filozófiát tanító cartesianus kartársával Csernátoni Pállal.

Kettejük tanításával persze összhangba kellett volna, hogy kerüljön a kollégium harmadik rendes professzorának, a bibliai nyelvek előadójának felfogása is. Hiszen Coccejus exegézise az őszövetség eredeti — héber, görög, szír, káld, arab — szövegeinek közvetlen ismeretét és így a keleti nyelvekben való kitűnő jártasságot tételez fel. Maga a mester elsőrendű filológiai műveltséggel rendelkezett és rendszerében Mózes könyveinek magyarázata központi szerepet játszott. Azonban Nadányi János, a tanári kar legrégebb (1666) oktatója — aki Apafi Mihály fejedelem feleségének, Bornemissza Annának rokona — kéri az együttesből: »A kerti dolgoknak leírásáról« fordít és ad ki könyvet (1669 Kozolovár), s a tanítást, amire hiányzik belőle minden képesség, elhanyagolja. A hallgatóság ismételen háborog ellene s az 1673. elején elmozdítása érdekében benyújtott ifjúsági kérvényt Tótfalusi is aláírja, de csak öt évvel később sikerül a kollégiumnak tőle megszabadulnia, és helyébe a leydeni tanulmányából akkoriban visszatért Tótfalusi Istvánt állítania. Ez Apafi mindenható miniszterének, Teleki Mihálynak a pártfogoltja. Idősebb enyedi kollégáinál mérsékeltőbb, diplomatikus egyéniség, de hajlik Coccejus felé, »a kartésiana Filozófiának követője és oltalmazója nagy haszonnal és a tanulóknak épületekkel.« Kompromisszumokra hajló természete alkalmassá tette külföldi diplomáciai követségekre és később az erdélyi püspöki szék betöltésére.⁶

Ebben a fiatalos, haladási vágytól feszülő szellemben, melynek részese volt Hunyadi Pál enyedi református pap és a kozolovári főiskola bölcsélettanára, Pataki István, Bánffi Dénes volt alumnusa is, nevelkedett Tótfalusi Kis Miklós⁷. Hogy azt magáévá is tette, bizonyítja a diákság szeniorává, majd segédtanítótá történt megválasztása.⁸ Fogarasi rektorsága (1677—1680) alatt is élénk kapcsolatot tartott volt iskolájával, ahol egy nálánál szerencsésebb, mert vagyonos lelkészcsaládból származó tanulóvársa, a közben külföldet megjárt Pápai Páriz Ferenc az 1679-ben elhunyt Csernátoni helyét foglalta már el.⁹ De kapcsolatban volt Pataki Istvánnal is.

Az Enyeden, mestereinek tanításából nyert benyomásokat csak megerősítette az a körülmény, hogy a két — coccejánus és voetiánus — ellentábor közt Németalföldön dúló heves háborúság épp Tótfalusi nagyenyedi tanulmányvelei alatt ért Erdélyben is elhatározó ütközetté. Amott Utrecht és Leyden — Voetius és Coccejus —, itt Gyulafehérvár és Enyed — Pósházi János és Dézsi Márton — állnak egymással szemben.

⁴ Schrenk Gottlob: *Gottesreich und Bund im älteren Protestantismus, vornehmlich bei Johannes Coccejus*. Zugleich ein Beitrag zur Geschichte des Pietismus und der heilsgeschichtlichen Theologie. Gütersloh, 1923.; Zoványi Jenő: *A coccejánizmus története* Budapest, 1890. A coccejánizmus egy kiváló előfutáráról, Szegedi Kis Istvánról I. Horváth János: *A reformáció jegyében*. Bp. 1953. 272—279 l. és Schrenk *id. mű* 50 kk. 1.

⁵ Zoványi *id. mű* 59, 61, 73, 79, 92, 94. l.; Turóczi-Trostler József: *Magyar cartesianusok*. Minerva, 1933. 20—68. l.

⁶ P. Szathmáry K., *id. mű* 148—152. l.; Bod Péter: *Smirnai sz. Polikárpus, avagy sok keserves háborúságok között magok Hivataltját Keresztényi szorgalmatossággal kegyesen viselő erdélyi református püspököknek történetük*. H. n. 1766. 156. l.

⁷ Később nagy befolyásra tett szert a fejedelmi udvarban s 1688—1692. íj. Apafi Mihály nevelője. L. Szemelvények *Cseréi Mihály Históriajából*. Budapest, 1889. 48—49. l.; *Bethlen Miklós Önéletrása*. Kiadta Szalay László. Pest, 1858. I. köt. 415, II. köt. 8, 115. l.

⁸ Dézsi Lajos, *Misztófalusi Kis Miklós*. Budapest, 1898. 22—24 l.

⁹ Pokoly József, *Az erdélyi református egyház története*. Budapest, 1904. IV. köt. 311. l.

A katolikusok által Sárospatakról küldözött főiskola ekkoriban nyert menedéket a török pusztítás elől Enyedre menekült gyulafehérvári kollégium elhagyott épületében, és öreg tanárai — Buzinkai Mihály, Pósházi János — féltékenyen és rosszalólag szemlélték az enyedik bátor, forradalmi tanítási módját. Pósházi Utrechtnben, Voetius keze alatt tanult (1653—1655), s bár önálló filozófiát igyekezett kimunkálni, Aristoteles követője. »Teljesen benne van — mondja róla Erdélyi János — a legvalószínűbb skolasztikában, melynek őcska palástját nehezen színezi a protestantizmus ujdonsága.« Ennek meg is volt az a következménye, hogy »Nagyszombatban sem lehetnek vala külön skolasztikusok, mint voltak Gyulafehérváron és Sárospatakon«. Horányi szerint Pósházi »a tudományokat egymás ellen nagy erőfeszítéssel tanulta, üzte«,¹⁰ mit igazolnak utrechti diákévei alatt ott megjelent értekezései, melyek a metafizika, etika, fizika, politika és jogtudomány terén mozognak. Sárospatakról Sámbar Mátyás és Kis jezsuita páterekkel (*Ben sült veres kalap*, 1666, *Göröcs bót* 1668), Pázmány Péterrel vitázott, Erdélybe érkezte után nem állhatja meg, hogy vaskalapos tekintélyét ne igyekezzék az újitókkal szemben érvényesíteni. Az enyedi főiskolán uralkodó állapotokról valószínűleg a vele egy húron pendülő Nadányi János tájékoztathatta. A tőle nyert adatok alapján, hogy vádjával minél nagyobb port verjen fel, egyenest politikai fórumokhoz fordult.

Ama Engels által felismert igazság¹¹, hogy haladó irányok az egyházon belül a feudalizmus korában társadalmi jellegű mozgalmakat takarnak, az erdélyi udvar előtt már a puritanizmus, presbiterianizmus és independentizmus fellépése óta gyanússá tett minden újítást az uralkodó vallás kebelében. Melius Juhász Péter és Geleji Katona István mind dogmatikai, mind szervezeti téren változhatatlanná merevítették a vallást s ez nagyon jól kiszolgált a papi államvezetésnek stabilitásra irányuló törekvését. A puritánok a szertartások megváltoztatásával akarták a vallásgyakorlatot bensőségesebbé tenni; a presbiterianusok világi elemeket akarnak bevonni a gyülekezetek demokratikus igazgatásába, sőt az independentsek olyanképp akarják ezt megoldani, hogy a püspöki és esperesi intézmények eltörlésével azok teljes önállóságot élvezzenek. S most tetejükbe az enyedi coccejánusok még a dogmák terén is socinianismusra emlékeztető újítással akarják megfertőzni a jövődő református lelkeség gondolkodását!

Apafi tervszerű politikája már régebben beleszólást biztosított az államnak a református egyház ügyeibe. Maguk az episzkopálisak is csak úgy tudták biztosítani győzelmüket, a presbiterianusok felett, hogy kompromisszumot kötöttek a fejedelmi hatalommal, amely megoldotta a világiak részvételét az egyház igazgatásában, de nem alulról, demokratikus úton, hanem felülről az állami ellenőrzés és végső döntés intézményes biztosításával. Átmenetileg még külön ülésezik a fejedelmi tanács, mint legfelsőbb fórum minden nem kizárólag dogmatikus ügyben, s külön tárgyal az egyháziak zsinatja, mely tőle utasításokat fogad el és neki előterjesztéseket tesz kénytelen keletlen. A kollégiumok, teológiai főiskolák is a püspök egyedüli felügyelete alól világi kuratóriumok alá kerülnek. Az egyházi és világi hatalom egymáshoz való viszonyának e szakaszában került döntésre 1673 júniusában az enyedi professzorok ellen emelt súlyos vád.¹²

Megvitatására összeült Radnóton külön a templomban a zsinat és a fejedelmi palotában a világi tanács. Tofeus Mihály, Apafi fejedelem udvari papja — Cserei jellemzése szerint »nagy híres tudós... de kevély negédes ember«¹³ — maga is holland egyetemeken tanult. Őszinte, bátor ember, aki az erdélyi uralkodó osztály hibáit Szkhárosira és Bornemisszára emlékeztető hangon korholta prédikációiban.¹⁴ Ő, Pósházi egykori kártára a pataki főiskolán, képviselő a vitában a dogmatikus felfogást a Dézsi Márton ellen 35, Pataki István ellen 9, Csernátóni ellen 10, Hunyadi ellen egy pontban foglalt peranyagban, melynek háromnapos tárgyalása bizonyára nagy izgalomban tartotta az enyedi diákságot is. Mennyire skolasztikusoknak hathattak közöttük a tanáraik ellen felhozott vádak, arra jellemző egy anekdota, amelyet egyikük, épp Tótfalusi Kis Miklós mesél el később: egy lelkes panaszkodott, hogy nem jutott szóhoz a radnóti zsinaton, pedig neki is lett volna bírálata Coccejussal szemben. Azt akarta volna megbélyegezni, hogy »felix«-et ír »foelix« helyett. Ugyancsak ő tesz arra is célzást, hogy a Coccejus és Descartes ellen vitázók munkáikat legtöbbször nem is olvasták.¹⁵

¹⁰ U. ott, IV. köt. 275. l.; Erdélyi János: *A bölcsészet története Magyarországon*. Budapest, 1855. 136, 94, 131. l.; Turóczy-Trostler: *id. cikk*, 60—61. l.

¹¹ Engels F., *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie*. Moskau, 1946. 56—59. l. és *A német parasztháború*. Budapest (Szikra), 1949. 32. l.

¹² Pokoly J.: *id. mű*. II. köt. 222—272. l.

¹³ Cserei M. *Históriája*, *id. kiad.* 35—39. l. Tofeus 1647—48-ban Utrechtnben Voetiust, Franekerában Coccejust hallgatta, Konc József, Tofeus Mihály erdélyi ev. ref. püspök élete. Kolozsvár 1893. 6—7 l.

¹⁴ *A szent sőtárok resolucioja* (Kolozsvár, 1683.) névtelenül, a fejedelemasszony iródiákjainak lejegyzésében jelent meg. — Benkő József, *Transilvania* (Vindobonae, 1777—78.) II. köt. 175. l.; Bod P.: *id. mű*, 109—130. l.

¹⁵ *Apologiae bibliorum*, *id. Dézsi: id. mű*, 165, 168. l.

A nagyenyedi diákság azonban büszke lehetett két professzorára, a per fővádoltaira, mert bátran kiálltak tanításuk mellett. Válaszaik egyben azt bizonyítják, hogy a coccejánizmus részükre főleg a kutatás és tanítás szabadságát jelentette. »Ma nincsen olyan authenticitás az Eclában — vallotta Dézsi Coccejussal — mint az őtestamentumban volt, holott a Mózes székítől függöttek a régiek. Noha mindazonáltal mások is akarnának ma ilyen méltóságot remélni az ecclesiában, ha Rómájok volna«, mert »a kik valamely dolgot egyáltalában való demonstráció nélkül el akarnak hitetni, pápai autoritást tulajdonítanak maguknak.« Olyan hang ez, amelyet már egy századdal előbb a protestantizmus legbaloldaliabb szárnyán álló unitáriusok részéről hallottunk a »Debreceni disputá«-ban, mikor Melius Juhászt »Péter pápa« néven szerepeltették.

Csernátoni viszont a gondolkodás szabadságát hangsúlyozta: »in antecessum excusatus se de libertate philosophandi (in) omnibus et per omnia secula indulta.«

Velük szemben a zsinati papság megkísérelte, hogy politikai vádat kovácsoljon állásfoglalásukból és főleg Dézsinek ama coccejánus felfogásából, hogy az újszövetség óta nincsen többé olyan földi hatalom, mely isteni eredetre és megbízatásra hivatkozhatnék. Ez persze súlyosan eshetett volna latba olyan korban, melyben a fejedelmi abszolútizmus épp ellenkező állításból merítette igazolását, de az egyházi és világi igazgatás közt kiéleződött ellentét a vádlottak előnyére befolyásolta a per kimenetelét. Benna ugyanis mind világosabban megmutatkozott, hogy a papság azt annak bizonyítására akarja kiaknázni, hogy a világi kurátorok nem képesek a főiskolák teológiai és filozófiai tanításainak ellenőrzését ellátni s ezért az egyház kizárólagos felügyeleti joga visszaállítandó. Hiába ítéli a zsinat Dézsit hivatalvesztésre és követel Patakitól reverzálist, a világi tanácsban azok a tanácsstagok, akiknek a vádlottak »alumnusai« voltak, azaz akiknek költségén németalföldi egyetemeken tanultak s akikért felelősséget éreztek, kiálltak mellettük. Bethlen Miklós, az enyedi kollégium kurátora, tanulmányútja során maga is járt Leydában és, »bár igen ritkán«, hallgatta Coccejust, valamint már előbb Coccejus egyik legkiválóbb követőjét, Burmann Ferencet Utrechtben. De maga Kovásznai Péter püspök sem bírt pápai hajlandóságokkal. Puritán-presbiteriánus meggyőződésű ember volt, miért egykor letétetett a váradi papságról (1655), fogságot szenvedett, és még kellett ismerkednie a reverzális-adás megaláztatásával. »Azzal — mondhatja majd Pataki István ravatalánál — nem olyan teológiát tanít, mely üres spekulációból áll, hanem amely élő hitet, lángoló kegyességet és minden lelki kötelesség gyakorlását nyomja be a lélekbe és tökéletesen átalakítja.«¹⁶

A világi tanács tehát egyelőre nem hirdet ítéletet. Apafi fejedelem tág látókörű, tudományosan művelt ember »Papnak lett volna alkalmasabb, mint fejedelemnek,« írja róla Cserei. Könyvtárában megvannak Verulam Bacon és Descartes filozófiai munkái és az anti-coccejánus Hoonbeek »Summá«-jához megszerzi később (1687) Burmann »Synopsis Theologiae«-ját. Dézsiék perének idején épp a coccejánizmussal nem egy ponton érintkezést mutató Marc. Fred. Wendelinusnak *A keresztényen isteni tudományokról írott két könyvnek* fordításával van elfoglalva (Kolozsvár, 1674).¹⁷ A döntéssel ő valószínűleg meg akarta várni a németalföldi Coccejus-vita kialakulását, mely 1677-ben nagyjából le is zárult azzal, hogy az amsterdami lelkészi testület határozatában a coccejánusok igazhitűségét azzal a kívánsággal ismerte el, hogy a lelkészválasztásnál ne nézzenek arra, ki melyik egyetemen neveltje, az alsórajnai szinódus pedig ugyanabban az évben kimondta, hogy a teológiai egyetemeken működő három rendes tanár közül egy mindég coccejánus legyen.¹⁸ Az óvatos fejedelem azonban még mindig vár és csak 1680. február 22-én adja ki az ítéletet. A zsinat résztvevői csupán azt kérték tőle, hogy méltóztassék őket híveivel seleitől fogván való Ecclesiastica libertasukban megtartani s ezeknek az ő definícióiknak approbálásával ezen liberátusoknak jövőre való fennmaradását ratificálni, de a fejedelem — most, csaknem hét évvel az »ecclesiastico-politico mixta synodus« lefolyása¹⁹ után — az amoveálást és reverzális-követelést elveti, mert — mondja — »az ellenkező felek nagy alkalmatosságot kapnának a Calumniálkodásra, pro damnatis Haereticis tartanak mindjárt őket.« A püspököt, aki most már Tofeus, felszólítja, működjék együtt a kurátorokkal a kollégiumok felügyeletében, a feljelentőket megfeddi, hogy a politikai térre való tereléssel nagy dobra verték és elmergesítették az ügyet. Végül hozzájárul a coccejánizmus és cartesianizmus tanításának megtiltásához a főiskolákon, de — mivel e szerzők olvasása és

¹⁶ Koncz: *A radnői vádpontok*. Protestáns Közlöny 1894. 190—191. l.; *A radnői zsinat végzései*. Közli Zoványi Jenő. Protestáns Közlöny, 1889. 344, 362. l.; Szathmáry K. *id. mű*, 93—94. l. — A németalföldi polemikában is a skolasztikus Ifj. Spanheim Frigvest »második pápa«-nak gúnyolják. L. Zoványi: *Coccejánizmus*, 31. l.; Pokoly: *id. mű* IV. köt. 306—307. l.; Zoványi: *Dézsi Márton*, 84. l. gyz.; Bethlen M. *Önéletráta* II. köt. 282, 291. l.

¹⁷ Apafiról: Bod Péter *Magyar Athenas*. (1766.) 10. l.; Szilágyi S. *A magyar nemzet története*. VII. köt. Budapest, 1898. 372 kk. 1.; Thallóczy Lajos: *Apafi Mihály könyvtára*. Magyar Könyvszemle, 1881. 121—134. l. Az idézett könyvek a 12, 22, 25, 67 számok alatt. — Wendelinusról Schrenk: *id. mű* 67, 213. l.

¹⁸ Zoványi: *Coccejánizmus*, 65. l.; Szathmáry K. *id. mű*, 91. l.

¹⁹ Bethlen *Önéletráta*. I. köt. 426. l.

tanulmányozása ellen maga a zsinat sem emelt kifogást — e ténynek nem volt nagy jelentősége eszméinek terjedése szempontjából. A közkönyvtárainkban ma is szép bőséggel található XVII. századi Coccejus-kiadványok tanúi annak, hogy a mi polgárságunk is, akárcsak a németalföldi, saját haladásra vágyó ideológiáját olvasta ki lapjairól, mely így a vallás köntöskében a felvilágosodás kezdeti kibontakozását szolgálta.²⁰ A coccejánizmus és descartizmus tanítása burkoltabb és óvatosabb formában tehát tovább folytatódott Tótfalusi ott tartózkodásakor és később is az enyedi főiskolán. Legjobb bizonyíték erre az, hogy a nyughatatlan Pósházi szükségesnek tartja Dézsi újból megtámadni 1685-ben, abban a munkájában, melyet 44 coccejánus és 32 cartesianus tétel cáfolatára ír. A királyok és fejedelmek ellen való lázítással, az egyház tekintélyének lerombolásával vádolja meg őt. A két főiskola közti változatlan ellentét pedig híven tükröződik az enyedi diákok csfnyében, akik ellopják, titokban lemásolják és Dézsi kezére juttatják Pósházi kéziratát, úgyhogy ő, mire az Kolozsvárott megjelenik, már készen is áll kimerítő latin és rövid magyar válaszával, melyeket azonban kiadni nem sikerül. Így vitájuknak vége szakad.²¹

2. A coccejánizmus vádja Tótfalusi bibliája ellen

A fogarasi iskola tanítója, »pauperculis parentibus natus«,²² harminc éves korára tud megtakarítani 150 forintot, melyen külföldi tanulmányútra indulhat. Az Apafi Mihály által 1672-ben a kolozsvári és nagyenyedi főiskolának ajándékozott Szcenzi K. Ábrahám-féle nyomda még mindig nem akadt megfelelő vezetőre.²³ Enyedi tanárrá lett volt diáktársa, Pápai Páriz Ferenc biztatja Tótfalusit, hogy tanulja meg híres holland mesterektől ezt a mesterséget, mivel itthon nagy szolgálatot tehetne egyházának. Hiszen a Károli-biblia (Vizsoly 1590) új kiadása mind égetőbb szükségé válik. Egy Janson nevű vállalkozó amsterdami kiadónak 1645-i kényelmesen kezelhető nyolcadrét kiadása, melyet ottani magyar teológus hallgatók korrektori segítségével nyomtatott, teljesen elfogyott; a Szcenzi Kertész Ábrahám által Váradon kezdett és Kolozsváron 1661-ben befejezett margó-magyarozatos szentírás nagy fólió alakjával nehezen kezelhető, de különben sincsen többé könyvtárusi forgalomban. Dézsi Márton is bátorította Tótfalusit, és maga Tofeus Mihály, az új erdélyi püspök kilátásba helyezte, hogy — amennyiben a nyomdász mesterséget elsajátítja — a biblia új kiadásában szolgálatait igénybe fogja venni.²⁴

Amsterdamban Kis Miklós egy ideig még egyetemre is jár, és Nagyenyeden kapott lendület továbbhatását kell sejtenuünk, ha azt halljuk róla, hogy Cartesiusból és Poiret-nek, Coccejus miszticizmusra hajló tanítványának²⁵ munkájából olyan metafizikát írt össze magának, melyet azok, akiknek azt később itthon megmutatta, igen nagyra értékelték. Poiret-vel egyébként személyes érintkezésbe is került talán. Rajta kívül még csak egy kiváló németalföldi tudóssal való kapcsolatáról tudunk, s ez Leusden János, Utrechtben a héber nyelv tanára.

A híres Blaeu-nyomdában azonban csakhamar annyira belemelegszik az acélminták metszésébe, matrix-készítésbe és betűöntésbe, — pedig az »nem olyan, mint a vargaság, hogy akárki megtanulhassa«²⁶ — hogy akár kiérkezésének évében két levélben számolt be püspökének: immár minden idejét a mesterség tökéletes elsajátításának szenteli, ami egymásfél évet fog igénybe venni. Ezt közli a következő év január 15-én Pápai Párizsal is,

²⁰ L. a végzéseket Protestáns Közlöny, 1889. 344, 362. l.; Bod P. *Polikarpus*. 101 kk. 1. — L. a Nemzeti Múzeum könyvtárának XVII. századi Coccejus-anyagát, mellyel szemben szegényes a ref. teológia Ráday-könyvtáraé — Patáki István prof. fia naplójában említi (1673 ápr.), hogy »érkeztek le Coccejus hét tomusi Eperjesről Marosvásárhelyre. Id. Zoványi: *Coccejánizmus*, 124. l. jgyz. Nála található adatok a németalföldi coccejánizmus politikai kihatásairól is. A coccejánusok a rendek kormányzásának, tehát a viszonylagosan szabad köztársaságnak a hívei, míg a voetiánusok a hatalom központosítása és III. Oránia Vilmos egységesuralma mellett törek lándzsát. A XVII. századi francia felvilágosodás-első magyarországi jelentkezését nálunk kezdetben hasonló vallási mozgalmaknak vélik. L. F. Valjavec: *Zu den Richlinien der ungarischen Aufklärungsforschungen*. Ung. Jahrb. 1932. 217. l. — A jövőről való jellemző coccejánus felfogást tükrözi Bethlen Miklós önéletírása, I. köt. 52—53. l.

²¹ Pósházi Vitairatának címe: *Syllabus assertionum, thesium et hypothesisum illarum (è multis) quibus Neoterici quidam Theologi et Philosophi hoc tempore in Belgio, Hungaria et Transylvania, scholas et ecclesias turbant, ex propriis ipsorum scriptis collectis, cum succinata ad illas animadversione*. 1685. (Kolozsvár) A vita e szakaszáról l. Zoványi: *Dézsi Márton* 79—80. l.; Turóczi-Trostler: *id. mű*, 61—64. l.

²² Benkó József: *Transilvania*. II. köt. 324—326, 419. l.

²³ Ferenczi Zoltán: *A kolozsvári nyomdászati története*. Kolozsvár, 1896. — Ballagi A.: *A magyar nyomdászati tört. fejlődése 1472—1877*. Budapest, 1878. 100—107. l.

²⁴ *Misztófalusi Kis Miklósnak maga személyének, életének és különös cselekedeteinek mentsége*. Bán Imre kiad. Budapest, 1952. (Idézeteimben erre a kiadásra hivatkozom) 89, 74, 125. l.; Dézsi Lajos: *id. letr.* 42—43. l. A Vizsolyi Bibliáról és a Tótfalusiét megelőző kiadásokról l. Horváth J. *id. mű* 325 kk. 1.

²⁵ Pierre Poiret sz. 1646. A Tótfalusi által használt munkája valószínűleg: *Cogitationes rationales de Deo, anima et malo* (1677.) — Schrenk: *id. mű*. 301.; Turóczi-Trostler: *id. mű* 31—33; Ferenczi Z.: *id. mű* 60. l.; Dézsi L.: *id. életl.* 195. l. a Leusden J.-sal való kapcsolatra adat.

²⁶ *Mentség*, 98. l.

sok üdvözlét küldve Dézsi és Kolozsvári István professzoroknak és kérve őt, hogy Kún uramék beneficiumát »vájja ki« neki, mert fél, ha megtudják, hogy teológiai tanulmányait abba hagyta, beszüntetik az ösztöndíját.²⁷ Pápai június 1-i válaszában megnyugtatta őt, hogy a püspök a legutóbbi zsinaton helyeslőleg nyilatkozott vállalkozásáról.²⁸

Újabb lépést jelent a bibliakiadás felé, hogy a rendek, melyek most már az egyházi vezetőkkel közös vegyes főtanácsot alkotnak és a püspök által megszerzett Gilányi-hagyatékából világi érdekű célra is akarnak részesedést biztosítani, megbízzák Tofeust, hozasson papírost és betűket, s úgy jelentesse meg a »szentírást, amint Belgiumban kinyomatták, minden correctio nélkül, a nyomtatásban esett fogyatkozásokról kivül«. A Janson-kiadás csekély javítással történendő újranomását Erdélyben tervezték a hazatérő Kis Miklós felügyelete alatt. Egy évvel később Tofeus a nyomtatáshoz szükséges 2500 aranyat is készenletbe helyezi, de azután a Bécs felé törő török hadak és bizonytalan politikai állapotok miatt minden elhallgat.²⁹

Erre az elszigeteltségében türelmetlen Tótfalusi, ki közben elsajátította a nyomtatás minden csínját-binját s kinek megvannak a szükséges maga-éste és öntötte betűi, 1683 őszén merész elhatározással hozzálát a teljes biblia szedéséhez: »megmutatom, hogy egy szegény legénynek szíves devotioja többet térszen, mint egy egész országnak immel-ámmal való igyekezeti.«³⁰

Néhány hónappal később azonban a hír, hogy Tótfalusi, Janson üzleti vállalkozásának példájára, az erdélyi eklézsia helyébe akar lépni, már eljuthatott Erdélybe, mert december 6-án a kolozsvári egyházi főtanács úgy határoz, hogy nem itthon, hanem Hollandiában nyomtatja ki a bibliát, Kolozsvári István prof. szereze be egy »tisztesseges, tudós, buzgó« külföldi kartársa segítségével a szükséges adatokat a nyomtatási és vám-költségekre vonatkozóan, »Tótfalusi uram — pedig — jöjjön haza s hozzon elegendő matrixokat s egyéb typographiához szükséges eszközöket magával« (saját költségére). Annnyira elejtették, hogy még csak nem is tartják érdemének őt a határozatról értesíteni.³¹

Következő tavasszal már Kolozsvári István kiküldetése megy határozatba. Apafi utasítja Teleki Mihályt: »Nem tartván bátorságosnak, hogy Kolozsvári uram magával vigye el a bibliának nyomtatására rendelt aranyakat«, hívassa magához »a szebeni companiabeli görögök bíróját s az egész companiát s adja kezekbe azon summát, oly declaratioval, hogy factorok által juttassák Hollandiába és ott hasonló pénzült adják Kolozsvári uram kezében.«³² De a pénz azután mégis Bethlen Gergely fogarasi kapitány közvetítésével kereskedők útján jutott ki közvetlenül az amsterdami Anslarius bankházhoz.³³

Közben azonban már jött a másik vészír. Talán ugyanaz a Köleséri Sámuel nevű amsterdami hallgató közvetítette, aki később is Kolozsvári informátora ebben az ügyben: Tótfalusi nemcsak nyomja már a biblia első íveit, de a Janson-bibliát a maga javításaival készül kiadni. Erre fakad ki Teleki Mihály: »Méltó volna annak a tengerbe vettetni«. Mert, hogy a nagyenyedi főiskola cocejánus neveltje csak cocejánus szellemben hajthat végre változtatásokat, azt nemcsak a pusztá roszakarát és cselszövés³⁴ sugallta, de az egy kevésbé művelt és besűgásra hajlamos ifjú tévedésén is alapulhatott.

Ha ugyanis Tótfalusi megmutatta neki a kinyomott első íveket, az Exodus (Mózes II.) 32: 35 versében, az aranyborjú története után ott ezt olvashatta: »Annakokáért, mikor az Úr a népet az után bünteti vala, e bűnértis bünteti vala, hogy tisztelték volna a borjú képét, melyet Aaron csinált vala.« A kurzív kiemelésekkel Tótfalusi a szöveghez hozzátett magyarázó szavakat vagy részeket jelöli.

Nos, az 1661-i kolozsvári kiadásban magyarázó hozzátétel nélkül ez áll: »Annak okáért megbünteti az Úr a népet, hogy borjú képét csináltak vala, melyet Aaron csinált vala.«

A Tótfalusinál szereplő toldás könnyen volt úgy értelmezhető, hogy isten nem bocsátotta meg a bálványimádást és az egész ószövetségen keresztül érte is büntette népét. Ez pedig fedni látszhatott a cocejusi rendszer ama főtételét, hogy az ószövetségben nem volt teljes megbocsátás, azt csak Krisztus hozta meg az újszövetségben.

²⁷ Kiadva: Bod Péter, *Erdélyi fények*. (1767.) 27. sz. jgyz.

²⁸ U. o. és Dézsi L.: *id. életr.* 49—52. l.

²⁹ *Apologia biblicorum*; Dézsi L.: *id. életr.* 44—45, 36—42, 56. l. A bibliakiadás történetéről I. Konc J. *id. mű.* 30 kk. l.

³⁰ *Mentség*, 26. l. Bátorító hatással lehetett rá fogarasi pappá lett gyermekkori pártfogójának, Horti Istvánnak a búcsúzáskor tett ama kijelentése, hogy kész lenne a magáéból 600 tallert fizetni annak a holland nyomdásznak, aki a magyar biblia kinyomására vállalkoznék, sőt a korrektúrát elvégezné ő ingyen: *Mentség*, 125. l. — Teleki Mihály és Horti István 1668-i levélváltása a biblia új kiadásának ügyében: Dézsi, *id. életr.* 32—35. l.

³¹ Dézsi: *id. életr.* 56—67. l.

³² 1684. ápr. 26. *Prot. Közlöny* 1880. 11. l.

³³ Bod P.: *Polikarpus*, 133. l. Ő látta Bethlen G. nyugtáját.

³⁴ Tolnai, kiadásának utószavában (112—113. l.).

Coccejus egyik legfontosabb munkáját szentelte ennek a kérdésnek (»Moreh Nebochim« 1665) és Voetius, mielőtt maga felelt volna rá, még a munka megjelenésének évében megbízta hallgatóját, Eszéki Istvánt, hogy elnöklele alatt disszertálván, cáfolja e tant. Martonfalvi György debreceni teológiai tanár 1673-ban ír ellene (»*Orthodoxa diatribe de hodierna famosa peccatorum paresi*«). A Dézsi ellen a radnóti zsinaton tárgyalt vádpontok legbokrosabb csoportját³⁵ e felfogás bírálata képezi. Hunyadi Pál enyedi lelkész úgy fogalmazta e tant, hogy »valameddig a Krisztus meg nem holt, mindaddig az ördögnek jussa volt a bűnös emberi nemzetségen«, és a szószékről való visszavonásra köteleztetett.³⁶ Pósházi János 1685-i támadó iratában is számos pont fogja cáfolni (4, 6, 8, 10—13, 15, 16, 34) ezt a tételt, és amikor Otrokocsi Foris Ferenc 1690-ben Amsterdamban megjelent munkájában békítőként lép fel a két párt közt, épp e főproblémán keresztül kísérel meg a kompromisszum létrehozását.³⁷ Hogyne keltett volna tehát felháborodást ily coccejánus tan belelopása a biblia fordításába!

A Tótfalusi ellen emelt vád azonban alaptalan, mert a kérdéses vers szövege szóról-szóra így szerepel a Vizsolyi-bibliában, a toldás tipográfiai kiemelése nélkül, s onnan azt Janson kiadása is átvette, de igen csonka (az után) toldás-jelöléssel. Viszont a Kolozsvári-biblia már elhagyta a félreértésre alkalmat adó pótlást, Luther fordítását követve: »Also straffte der Herr das Volk, dass sie das Kalb hatten gemacht, welches Aaron gemacht hatte.« A vers értelmét pedig az előző vers világítja meg, melyben az isten a bálványimádás megbüntetését későbbi időpontra halasztja: »Ich werde ihre Sünde wohl heimsuchen, wenn meine Zeit kommt heimsusuchen« (Luther).³⁸

Mikor Tótfalusi végre Pápai Páriz Ferenc meg Pataki István leveleiből és a püspöknek Gidófalvi Balázs útján küldött üzenetéből az ellene emelt vádakról és az otthoni bonyadalmaokról értesül, azonnal igazoló jelentést küld Tofeusnak (ez elveszett), melyben a nyomtatás felvállalásának indítóokait, a munkában alkalmazott hét regulával együtt kifejti, és a Janson-bibliában talált hibák kiküszöbölésének szükségéből adódó javítási kényszert eloadja. Augusztus 15-én újabb levelet meneszt hozzá s benne a Janson-biblia további tévedéseit, kihagyásait, sajtóhibáit sorolva fel, biztosítja őt, hogy »azokra nézve, a mikben az editio nem fog egyezni az előbivel, provocalok minden censorokat az igazságnak székire, . . . nem innovandi libido, sem temeritas, hanem inkább Isten beszédéhez való hívség vitt arra, hogy így procedálnánk a munkában.« Kolozsvári István ám jöjjön, győződjék meg a javítás szükségéről, maradjon nála a nyomás elvégzéteig s légyen supremus inspectora e munka hátra lévő részének correctiojának. »Ő úgysis kevés példányban fogott a nyomáshoz (3500). Hagyják meg immár kiadását »fölstökömként«, s azután kövessék a belgák példáját, akik a dördrehti szinóduson »tudós bizottságra bízták a szöveg végleges megállapítását s ez azután úgy korigálta és megtisztította, hogy mintegy kanonizálhatnák és authenticálhatnák.« Ezt nyomja ki azután az erdélyi egyház »derék ebédként«, mert elkészültéig az ő fölstökömje amúgyis el fog fogyni.³⁹

A »Mentség«-ben Tótfalusi nem tagadja, hogy coccejánus felfogással és érzülettel érkezett Hollandiába s hogy Coccejust és Burmannat nagy haladásnak tartja Amiesius⁴⁰ után, akinek véleményeit a radnóti zsinaton minduntalan Dézsiékkal szembeszegezték, mint skolasztikus szempontból a leghaladóbbat.⁴¹ De tagadja, hogy bibliájába coccejánus magyarázatot csempészett volna bele. »Én — mondja — akkor eleinten is declaráltam elmémet a coccejánistáknak is, hogy jóllehet én magam is ahhoz a dogmához szokván, az ő kegyelmek értelmét nem lehet nem approbálnom, de én új versiot sem nem érkezvén adornálni, sem nem bátorságos (noha akkor is difficultálták a magyarok, hogy vélek nem tartok), kivált akkor Tofeus Mihály püspök és Teleki Mihály idejekben, kételkedvén benne, hogy recipiálnák-e az ecclesiák? Hanem én (amint Tofeus uram élémbe adta volt, és amint nyomtattam volna, ha közönséges költséggel nyomtattam volna), azt a versiot, t. i. a Károli uramét akarván presentálni, melyhez a magyarok szoktanak, elégnek tartottam, ha azt közleném nemzetemmel olyan nagy szükségben.«⁴²

Mindenesetre, hogy további vádak ellen védekezzen, »politice« okosnak vélte, hogy két Ultrajectumban tanuló voetiánus magyar diákokat kapcsoljon be a korrektúra munkájába, mert így »őkegyelmek én tölem mintegy tartogatván, és én őkegyelmektől, úgy inkább meg-

³⁵ Prot. Kzl. 1894. 190—191. l.-on az 1, 3, 4, 5, 7 pontok.

³⁶ Prot. Kzl. 1889. 344. és 362. l.

³⁷ Zoványi: *Coccejánizmus* 42, 56, 117—129, 131, 141, 155, 156—160. l.

³⁸ Héb. Ego autem in die Ultionis visitabo et hoc peccatum eorum.

Percussit ergo dominus populum pro reatu vituli, quem fecerat Aaron.

A párhuzamos görög, szír, káid, arab szövegekben ugyanígy csekély variánsokkal. *Biblia polyglotta*, I. köt. 368—369. l.

³⁹ A levél közölve van Dézsi *id. életr.*-ában, 192—202. l.

⁴⁰ Amiesius Vilmos angol puritán teológus (1576—1633.).

⁴¹ *Mentség*, 113. l. és a radnóti zsinat *id. végzései*.

⁴² *Mentség*, 53. l.

maradhatott valóságában a munka.⁴³ Így, mikor 1685 őszén elkészül a nyomással, bátran küldi el bibliájának első példányát Teleki Mihálynak, (Tofeus már nem él), hogy »maga szemivel látván... tehessen ítéletet felőle, noha a cenzúrától nem igen tarthat, bene mihi consciens lévén.«⁴⁴

Tótfalusi coccejánizmusa a biblia kiadásában nem is abban nyilatkozik, hogy Coccejus magyarázatai szerint alakította volna egyes helyeken a szöveget. Ezt a német-alföldi coccejánusok sem tették. Coccejus nem adott új bibliafordítást s követői sem alapítottak e téren új iskolát. Az eredeti szövegek vizsgálatával ők az egyes bibliai könyvek és passzusok közt fennálló nagy összefüggéseket kutatták, hogy magából a bibliából konstruálják meg teológiai rendszerüket. Tofeussal és az erdélyi skolasztikusokkal szemben a Tótfalusi coccejánizmusa abban áll, hogy nem tekinti a Károli-bibliát tabunak, melyhez hozzányúlni nem szabad s nem akarja »csak azt a bakot nyúzni, melyet az előtt.«⁴⁵ A szabad vizsgálódás szellemét kapta Dézsitől és az enyedi főiskolától örökségül. Amsterdamban, mint láttuk, egy híres keleti nyelvessel tart fenn érintkezést és magyar munkatársakul is a héber és görög nyelvekben jó jártassággal bíró embereket választ.⁴⁶ Munkájában hasznára van még otthon összeállított kis héber nyelvtana,⁴⁷ de főleg a londoni *Biblia sacra polyglotta* (1657) foliánsai, melyek versről-versre párhuzamosan közlik eredeti nyelven a biblia héber, görög, káld, szamaritánus és arab szövegeit, mindegyikük szószerinti latin fordításával együtt. A hatalmas mű drága köteteit megszerzi magának, sőt majd haza is hozza és élete végén a nagyenyedi kollégiumnak ajándékozza.⁴⁸ De keze ügyében vannak a Blaeu által kiadott latin biblia, valamint Luther fordítása és a legjobb holland nyelvű szöveg is.

A coccejánusok hirdették azt a filológiai elvet, melyet Tótfalusi a lehető legpontosabban igyekszik keresztülvinni kiadásában, hogy a biblia szövegéből nem szabad semmit elvenni és nem szabad semmit hozzátenni.⁴⁹ A Vizsolyi-bibliában nem voltak az értelmező részek külön jelölve. A Janson-féle és Kolozsvári-kiadás igen felületesen pótolta e hiányt. Tótfalusi a legnagyobb figyelmet szenteli e problémának és főleg ezen az aprólékos munkán alapszik öntudatos megjegyzése: »soha a magyar Reformátusok ilyen correcte Bibliát nem láttanak.«⁵⁰

Hogy nyomdász-elődjei kezén mi minden sikkadt el felületesség és hibás szedés folytán az eredeti Károli-szövegből, arról a Jansonra esküvő otthoni dogmatikusok előtt Tótfalusi rántotta le a leplet, úgy, hogy a közben diplomáciai misszióval Berlinbe érkezett Kolozsvári István is a változatlan nyomás ellen kell, hogy állást foglaljon. Maga is haladó szellemű ember lévén, Dézsi Mártont ajánlja a szövegjavítások végrehajtására. Ez azután ki is fejté Teleki Mihálynak, hogy »jó és szent dolog és szükséges a fordításnak jobbitása az ecclesiában az Isten ismeretinek nevedéséhez képest mindenkor.« Ő tehát még kanonizálható szövegről sem szól, mint Tótfalusi, aki Tofeushoz írott levelében a püspök gondolkodásmódjához akart alkalmazkodni, hanem mindenkorra fenntartja a javítás szükségét melyet ismereteinek fejlődése szab meg. S megtoldja e kijelentését azzal, hogy »minden fordításban azon egy hitnek fundamentomát látják és olvassák, ha egyéb dolgokban különböznek vagy tévőválnak a fordítók.«⁵¹ E coccejánus álláspont győz azután és az új instrukciók híján régi megbízatása alapján a nyomást Amsterdamban leállítani akaró Kolozsvári István már nemcsak azért vall kudarcot, mert az ottani konzisztórium nem hajlandó az ügybe beleavatkozni hanem azért is, mert Erdélyben megváltozott Tótfalusival szemben a hangulat. Hiszen megértvén leveleiből munkájának lelkes önzetlenségét, maga az elhalt Tofeus püspök is úgy nyilatkozott már, hogy »sok munkától megszabadulván és pensemát az embereknek reményegek felett elvégezvén,« méltó lenne, hogy egész életében nyugodjék. Teleki hazahívására indít akciót

⁴³ Bod Péter (*Erdélyi jénix* 2. l.; *M. Athenas*, 301. l.) szerint ezek Csécsi János későbbi sárospataki iskolaigazgató és Kaposi Juhász Sámuel voltak. Az elsőnek nevét Tótfalusi a következő kapcsolatban említi: »A Blaeu uram nyomtatta deák bibliát tartják legkorrektebbnek, mégis Csécsi uram egynehány száz error-t deprehendált benne a bibliának nyomtatásakor« (*Mentség*, 126. l.). Csécsi, Tótfalusihoz hasonlóan, szegény gyerekek volt és csak 32 éves korában jutott külföldre, ahol 1682–85-ig az utrechti egyetemen tanult. Kitudó görög és héber tudásával vált T. nagy segítségére. — Kaposi Juhász Sámuel 1683–85. közt halgatott Utrechben és hazatérte után Gyulaférvártort tanított bibliai nyelveket. *Memoriale hebraicum*-át, mint első héber betűs magyar kiadványt, Tótfalusi nyomtatta 1698-ban Kolozsvárott.

⁴⁴ 1685. szept. 19-i kísérőlevele. Dézsi id. eletr. 80–81. l.

⁴⁵ *Mentség*, 117. l.

⁴⁶ L. 43. jgyz.

⁴⁷ *Mentség*, 141. l.

⁴⁸ Bod Péter: *A sz. bibliának históriája*. Szeged, 1748. 165. l.

⁴⁹ Zoványi: *Coccejánizmus*, 165. l.

⁵⁰ *Mentség*, 27. l. A Jerom. 1: 12-ben megtartja J. és K. szövegét, de toldásnak jelzi a következő szép képet: »mert — (mondja Isten) — mely hamar a mandola megvirágzik, oly igen vigyázok én igémre, hogy beteljesítsem azt.« S valóban, a ma forgalomban lévő Károli-bibliában így olvassuk: »mert gondom van az én igémre, hogy beteljesítsem azt.«

⁵¹ Kolozsvári I. levelei Berlinből. *Protestáns Közlöny*, 1886. 471. l.; 1887. 222. l. — Dézsi: *id. éltr.* 8–69, 77–80. l.

és küld fel számára 200 aranyat, mit ő azonban nem fogad el.⁵² Valóban »cum triumpho« vivé véghez munkáját. A szabad vizsgálódáson és filológiai akribián alapuló coccejánus elv győzött.

3. Coccejánus szellem a Károli-biblia javításában

Tótfalusi hazaérkezése után felújulnak ellene a biblia-hamisítás vádjai. Ő az *Apológia Bibliorum* (1697) és a *Mentséggel* felel (1698), nyilvánosságra hozva a kiadásban általa követett elveket és végzett javításokat, és felszólítva a kételkedőket, hasonlítsák össze az ő szövegét a Károliéval; mert meri mondani, »akárki is, aki úgy rámára⁵³ húzná, rámenne arra.«

Kíséreljük meg hát ezt a rámára húzást, mire vádaskodó kortársai nem vállalkoztak és lássuk, hogy azokon a javításokon kívül, melyeket a Janson-biblia hiányosságai — kihagyásai, rössz verselosztásai, súlyos nyomdahibái — tettek szükségessé, továbbá a modern helyesírás és grammatika kialakításában úttörő elvei⁵⁴, filológiai akribiája és a helytel való takarékos bánás (a tartalmi összefoglalások lerövidítése) diktáltak, vannak-e egyéb módosításai, melyeket kevésbé lett volna célszerű Tofeusnak írt levelében és később nyíltan érdemként hangoztatni, mert éppen coccejánusan szabad állásfoglalására vetnek fényt az erdélyi dogmatikusok által már-már kanonizált Károli-bibliával szemben.

Tótfalusi előtt fekszik a vizsolyi, amsterdami Janson és kolozsvári-kiadás. Különösen az utóbbi kettő alapján dolgozik. Ha a kettő szövege különbözik, azt fogadja el, melyet helyesebbnek ítél. Így pl. Jansont követi a Kir. II. 25 : 1 versben, de gyakrabban a Kolozsvári mellett dönt. Ezt követi a Jób 9 : 7-ben, Janson, »felyhökkel« toldalékának elhagyásával, mely valóban elrontotta a verset. Janson a »talentum« aranyat vagy ezüstöt, mindég »mázsá«-val fordítja. Tótfalusi a Kolozsvárral megtartja az idegen szót (így Krón. II. 9 : 13, 25 : 6 ; Eszter 3 : 9 ; Kir. II. 23 : 33 ; Móz. I. 11 : 11, 11 : 29, 24 : 39, 27 : 19, 41 : 12, 44 : 29 ; IV. 15 : 15 ; V. 12 : 7 ; Kir. I. 5 : 6, II. 6 : 22 ; Krón. II. 5 : 13—14.) Janson sokszor nem érti meg a biblia gondolatritmusát és önkényesen rövidít (Krón. II. 10 : 12), ilyenkor Tótfalusi visszaállítja a Kolozsvári alapján a szöveget. Olykor összeforrasztja a két változatot (Krón. II. 32 : 1). Minket azonban főleg a tőlük való egyéni eltérések érdekelnek.

Előre kell bocsátanunk, hogy e változtatások túlnyomóan az ószövetségnek a zoltárokkal végződő első részében fordulnak elő s ritkává lesznek az újszövetség könyveiben. Ennek talán nemcsak az az oka, hogy a fellépett bonyodalmak miatt a munka folyamán mérsékelte, majd szinte egészen elhagyta ily irányú tevékenységét, hanem az is, hogy Coccejus történeti alapokon nyugvó rendszere különös fontosságot tulajdonított az ószövetség első könyveinek.

1. Dogmatikus szempontból legföljebb a Ján. ev. 1 : 2 változtatását lehetett Tótfalusi szemére vetni, ahol a Vizsolyi-, Janson- és Kolozsvári-biblia (a továbbiakban V., J., K.), a megváltoztatott szavakat negybetűs szedéssel emeljük ki) így ír : »Ez az ige KEZDETTŐL FOGVA az Istennél vala« (a toldást jelentő eredeti kurzívókat megtartjuk). Viszont T.-nál ezt találjuk : »Ez az ige KEZDETBE az Istennél vala.« Am Luther is így fordít : »Dasselbigé war im Anfang bey Gott.«

2. Olykor T. az eredeti szövegek alapján hívebb tolmácsolást nyújt elődeinél. Ezeknél pl. a Móz. V. 11 : 18-ban : »Hanem helhezteszék az én beszédimet a ti szívetekbe és a ti lelketekbe, és kössétek azokat jegyül a ti kezetekre, hogy emlékezetül legyenek a ti szemetek előtt.« T. nem felejt el a homlokon függőket sem, melyek valamennyi keleti szövegben szerepelnek, s közülük a héber-samaritanust választja vezérül, mert a többinél külön-külön említett homlok, és szemköziség itt együtt van meg : »... kössétek azokat jegyül a ti kezetekre és HOMLOKON FÜGGŐK GYANÁNT LEGYENEK A TI SZEMETEK KÖZÖTT.« Héber : et inter oculos vestros collocat; gör. et erit immobile ante oculos vestros ; szír : sint que signaculum in frontibus vestris ; káld : et erunt quasi appendix inter oculos vestros ; héber-samarit. erunt quoque in frontalia inter oculos vestros ; arab : et sint extensa inter oculos vestros.»

Ugyanígy Dávidnak »vigasság tevő szerszámai« (V., J., K.) nála »JEGENYE FÁBÓL VALÓ vigasságtevő szerszámok«-ká változnak. Igaz, hogy a szír és az arab szöveg (lignis cedrinis et abjgnis-t mond, de ha szabad ezt Luthernek egyszerűen »mit allerly saiten-spiel

⁵² *Mentség*, 74, 29, 38. I. T. arról is lemond, hogy az otthonról küldött pénzből alapot létesítsen a szegény egyetemi hallgatók hazasegítésére, mert »ott (Hollandiában) is regnálván még a dogmáknak discretionjuk, hogy ki coccejánus, ki voetianus : ha coccejánus volna a rektor (mert egyik akadémiában a rektorra akartam bízni) és a voetianus menne hozzája, nem oly facilis volna és contra.« *Mentség*, 30. l.

⁵³ Nem a javítás rámájára, mint Bán Imre kiadásában mondja, mert ennek nincs értelme, de a Károliéra.

⁵⁴ Toldi Ferenc : *Corpus grammaticorum*. Pest, 1866. 607. kk. l.

von tannen holtz«-nak fordítania a cédrus elhagyásával, miért ne szólhatna ő magyarul »jegenye fá«-ról? (Vulg. : »in omnibus lignis fabricatis«).

Ezzel a filológiai gondossággal értelmetlen fordítást is helyre igazít. Így J.- és K. Jób 6 : 17-ben arról beszélnek, hogy »az emberek a melegségnek miatta ugyan elolvadnak«, holott helyesen a hó és jég elolvadására vonatkozik a biblia hasonlata. Salamon, templomában, J.; K. szerint »arany láncok nélkül« csináltak közfalat, minek nincsen értelme, T.-nál »az arany láncokon kívül.«

3. Egy másik nagy csoportot képeznek Tótfalusi ama igazításai, s talán ezek a legjellemzőbbek, melyekkel világosabbá teszi az értelmet, szinte Descartes racionalizmusának szellemében működve. Salamon trónusának karfái például oroszlánalakra vannak faragva. Ezt J. és K. így mondja : (Kir. I. 10 : 19) : »és oszlopok valának mind két felől az ülésnek helyén, és két oroszlánnyok állanak vala az oszlopoknál.« T. : »és kezek támaszai valának mindkét felől az ülésnek helyén, és két oroszlánnyok állanak vala a kezek támaszai mellett.«

Mikor fa- és kőmunkákról van szó (Krón. II. 34 : 11) és V., J., K. »MESTEREMBEREK és kőművesek«-ről szól, T. Lutherrel ÁCSokról és kőművesekről beszél.

Az aligha lesz világos valaki előtt, hogy a zsidók (Jos. 5 : 11) »tűznél pergeltet« ettek, vagy hogy Salamon templomában (Kir. I. 6 : 8) »kerengőn mennek vala fel a középső kamrába.« Tótfalusi e homályos kifejezéseket »tűznél pergeltett gabona fejek«-kel és »kerengő garádcsoke«-kal egészíti ki.

Moáb királyának meggyilkoltatásakor (Bir. 3 : 24) a bezárt termet a szolgák arra vélik, hogy »bizony hasát tisztította a nyári vatsorázó házban.« T. hozzáteszi, hogy annak »kamrájában« sejtik a halottat és azt hiszik azért zárkózott be.

J. és K.-nál egészen zavaros képet ad a következő hasonlat : »megüresítem Jeruzsálemet — mondja isten (Kir. II. 21 : 13) — miképpen az ember megüresíti a tálat, melyet miután megtisztított, leburította azt.« T.-nál megvilágosodik az értelem : »... megtörlöm Jeruzsálemet, miképpen az ember megtörlie a tálat, melyet minekutána megtisztított, leborítja azt.«

Nemcsak világosabb, de költőibb is lesz a hasonlat a következő passzusban (Jób 8 : 16). K., J. : »... az Isten félő bódog a nap előtt és az ő kertének, a melyben palántátlatott, felötté nevededik az ő ága.« T. : »... az Istenfélő olyan mint a bőv nedvességű élőfa a Nap előtt, melynek gyenge ága az ő kertében kiterjeszkedik.«

Ha J. és K.-nál nem tudjuk mire vélni az ismétlést (Kir. II. 3 : 24) »és megverték a Moabitákat, és megfutamának előttük, és megverték a Moábot«, T. toldása segít a bajon : »... megfutamának előttük ; és megverték a Moabitákat még az ő tartományokban is«. Lakjál »mint jövevény« a tartományban (Móz. I. 26 : 3) ; ki fog hadakozni »a megmaradt kanaanusok ellen«? t. i., akik az előző harcban megmaradtak, Birák 1 : 1) ; az örökségkereső Dan-nemzetiség, melynek addig nem, hogy »nem vala sorsa«, mint J. és K. mondják (Bir. 18 : 1), hanem »előg sorsa«, elegendő öröksége : mind olyan önkényes« egyéni toldások, melyek megvilágosítják a szöveg értelmét és cartesianus értelmi világosságra töreksenek. A mondat szerkesztést is igyekszik Tótfalusi számtalanszor logikusabbá és világosabbá tenni, mikor elődeinél sokkal gyakrabban és bővebben, olykor két verse is terjedően a közbevetett, magyarázó vagy okhatározó mellékmondatot zárójel közé teszi.⁵⁵ Igaz dolog — mondja más összefüggésben a *Mentség*-ben — hogy anélkül is meglehetően volna, de így világosabb az értelme.« Épp ez jellemző az ímént például felhozott változtatások csoportját.

4. Sokszor ezt a célját egyszerű stílusú változtatással vagy szóhelyettesítéssel éri el. Egy házból való »elmenetel«-t vagy »kijövés«-t, ha az értelem megkívánja, »elszaladás«-sal helyettesíti (Sám. II. 4 : 6 ; Móz. I. 31 : 20). Nem elég neki, hogy »a városnak füst fel kezdett vala menni« (Bir. 20 : 40), a képet »mintegy oszlop« hasonlattal szemléletesebbé teszi. Másutt a »város minden részé«-t annak »egyik részétől fogva a másikig« (Móz. I. 19 : 4) fordulattal helyettesíti, a »szőlő fejek«-et pedig »szőlő szemek«-kel (Móz. I. 40 : 10). Sába királyné Salamon bölcsességén nemcsak »elálmélkodék« (Kir. I. 10 : 5), hanem »a nagy álmélkodás« miatt lélek is alig vala ő benne.« Jób (4 : 40) »naponként« való gyötretésénél szemléletesebb a »reggeltől fogva estvéiglen« való szenvedés. A férfiakat a népszámláláskor (Móz. IV. 1 : 2) nem »az ő fejek szerint«, hanem »főről-főre« számlálják meg, és Fárao álmában (Móz. I. 41 : 17) nem »egy folyóvíz« mellett, de annak »partján« áll.

Janssonnál Jób »igaz ítélete fejét mintegy beretvával ékesíti vala« (29 : 14). Tótfalusi »koroná«-t tesz a csak zsidó ember számára érthető metafora helyébe ; (Luthernél is : »... und mein recht war ein fürstlicher hut«). Az Ezekielnél előforduló (23 : 32) »nagy széles« gúnypohár említéséhez T. hozzáteszi : »nagy a pohár, hogy sok férjen belé.« — Ha J. és K. meglegszenek a felszólítással : »kérj ott kün minden szomszédodtól üres edényeket«, T. hozzáfűzi : »keveseket

⁵⁵ *Mentség*, 126.

ne kérj!« (Kir. II. 4 : 3) Amazok elmondják, hogy Salamon király »edényi aranyból valának, az ezüstöt az ő idejében semmi becsületben nem tartják vala« (Krón. II. 9 : 20), ő körülményesebben és racionalista módon fogalmaz : »... aranyból valának : nem vala azok között semmi ezüst, mert azt semmi becsületben nem tartják vala a Salamon idejében.«

5. A világhosszra való törekvés olykor, bár igen ritkán, modernizálásra is ragadja. Így mielőtt a börtönőr Pál apostolhoz fordul kérdésével (Ap. csel. 16 : 30) »Mit kell nékem tselekednem, hogy üdvözüljek?« ő meg is szólítatja vele őket : »Édes uraim, mit kell...« Közvetlenebbé teszi a szöveget. Vagy, mikor Józua (21 : 9) feloszja az örökség-földeket és »adák annakokáért a Júda fiainak nemzetségéből... e városokat, kiket neveken nevezének« (V., J., K., Luther is : »die sie mit ihren nahmen nenntene) ,T. így alakít : »melyeket nevek szerint olvashat az olvasó.«

6. A folyékonyabb kifejezés keresése az oka, hogy a »hadd egyem a te fogtad vadban« (J., K. Móz. I. 27 : 25) helyébe T. »az én fiannak vadászásában«-t tesz; s az »Adjunk bort azért innya apáknak« (Móz. I. 19 : 32) elébe egy »Nosza«-t iktat. Ilyen stíláriis simítások az előtte fekvő V., J., K. szövegeken különösen gyakoriak Dávid király dicsőítő énekében (Sám. II. 22—23). — Ügyel a jelenben, múltban vagy jövőben történésnek elődjéinél pontosabb kifejezésére is (Móz. V. 29 : 22; Móz. I. 25 : 9, 15 : 8, 19 : 13 stb.). Az archaikus »hahol«-t »hogy ha nem«-re változtatja.

7. Elég számos azonban Tótfalusi olyan változtatása is, melyeknek szüksége kevésbé meggyőző. Azt még csak helyeseljük, hogy Saulnak »szolga« helyett »fegyverhordozó«-t ad a harcban (Krón. I. 10 : 40; Sám. I. 14 : 6), de már kevésbé látjuk értelmét, ha a »szép természet« helyébe »tekintetes«-t (Sám. II. 23 : 21); a »látni« helyett »bétékinteni«-t (Péter I. levele I : 12); a »skegyelmes« helyett »irgalmas«-t (Sám. II. 22 : 26), a »tikmony« helyett »tyúk tojómány«-t (Lukács 11 : 12); a »szolga« helyett »béres szolgáló«-t (Márk 1 : 20); a »fiadzik« helyett »ellik«-et, a »hadnagyok« helyett »fő emberek«-et (Krón. I. 12 : 14); a »had« helyett »harc«-ot (Móz. IV. 31 : 14); a »tisztartó« helyett »a király házának gondviselője«-t (Kir. II. 19 : 2); a »felebarát« helyett gyakran »atyafia«-t (Máté 18 : 15, 21, 35); a »tornác« helyett csaknem mindig »pitvart« (Móz. IV. 4 : 32; Kir. II. 21 : 5; Krón. II. 7 : 7, 20 : 5, 23 : 5, 33 : 5; Ezék. 40 : 17, 23; Kir. I. 7 : 8, 9, 12; 8 : 64. Viszont, ahol »pitvar« áll J., K.-nál, »tornác«-ot ír, Márk 14 : 68); a »férfiak« helyébe »emberek«-et (Móz. IV. 16 : 2, V. 1 : 23); a »tenyészés« helyébe »fajzás«-t (Móz. V. 28 : 18); »tinó« helyett »tulkozó« (Móz. IV. 7 : 57, 63, 75, 81, 87; 8 : 8, 23 : 3, 4, 14 stb.) tesz. Aligha tervszerűek az ilyenfajta változtatások, inkább szedés közben játszik velük.

8. Ritkán, de az is megesis vele, hogy a Károli-biblia mindhárom előző kiadásában világos szöveg az ő toldásával vagy változtatásával romlik meg. Amott pl. a megvakított Sámson a templomban előbb »kölábak« közé állítják s onnan vezeti el őt a gyermek az »oszlopokhoz, melyek tartják a házat« (Bir. 16 : 25—26). Tótfalusinál azonnal »oszlopok közé állatják őt«, úgy, hogy a templom összedöntését célzó ama kívánsága, hogy vezessék »arrébb, elveszi értelmét. — Avagy Dávid dicshimnuszában is világos J. és K.-nál (Sám. II. 23 : 5) : »... és elhittem tökéletesen, hogy idegen királyi magot nem ültet a székembe«, de ezt már egyáltalában nem mondhatjuk el T. párhuzamos igen szabad fogalmazásáról : »... örökké állandó szövetséget tett én velem, mindenestől elrendeltetett és állhatatos. Hogy az én tellyes idvességem és minden gyönyörűségem akkor telik bé, mikor az én házamat nem tsemetézteti.«

Az utalásokban, melyeket sokszor helykimélés miatt megrövidít, számukat csökkentve, szintén akad olykor tévedés vagy nyomdahiba. Így például J. és K. a Krón. II. 10 : 1-nél helyesen Kir. I. 12 : 1-re, de T. tévesen Kir. I. 4 : 26-hoz utasít.

E viszonylag elenyészően csekély hiányosságok lettek itthon a rosszakaratú bírálat és rágalom vesszőparipája.⁵⁶

4. Tótfalusi és az erdélyi coccejánusok második nemzedéke

Tótfalusi — amsterdami betűmetsző, matrix-készítő és betűöntő üzemét elhagyva, mely egyebek közt Sztálin anyanyelvét, a grúzt is megajándékozta az első nyomtatott betűkkel⁵⁷, 1889 őszén jött vissza Erdélybe, »édes hazájának mivel kormos füstje világosabbnak tetszik, mint más nemzet tüze.«⁵⁸ Bibliáit azonban minden hivatalos támogatás nélkül és a Kolozsvári István által a hivatalos bibliakiadás számára előkészített utat igénybe nem vehetve,

⁵⁶ *Mentség*, 52. l.

⁵⁷ *U. ott*, 109, 111. l.

⁵⁸ Pápai Páriz F. dicséző költeménye, »Életnek könyve.« Bod, Erdélyi fényk. id. mű 62. strófa.

magánemberként kell Apáti Miklós barátjának kíséretével haza küldenie, mi csak súlyos vámkomplikációk és egy erőszakos lengyel főúr hatalmaskodásának leküzdése után sikerül.⁵⁹

Telesi Mihály ugyan nagy megbecsüléssel fogadja: »csaknem keblébe teszi és mindjárt vásárol tőle 500 forint ára bibliát«. Régi coccejánus pártfogója, Pataki István kolozsvári professzor is mindenben segítségére van⁶⁰, de mikor ezek Apafi fejedelemmel együtt sorra elhalnak, pártfogó nélkül, tíz évi távollét után elszigetelten áll egy részére ismeretlenné vált világ közepében. Az önálló Erdély Habsburg iga alá került s benne a református vallás elvesztette államvallás jellegét.⁶¹ Az Apafi által szervezett vegyes főtanács megszűnt. Az egyház önmagát kormányozza: kollégiumai és nyomdája, — melynek vezetését kénytelen volt, addig félve őrzött önállóságát feladva, kedvezőtlen körülmények közrejátszása folytán elvállalni⁶², — kizárólag egyházi felügyelet alatt állanak. Ha maga Veszprémi István püspök (1691—1713) nem is, de az egyháziak ellenségesen állnak Tótfalusiival szemben. A kitűnő betűmetszőt és nyomdászt csak »hitván vasmíves«-nek nevezik, aki közéjük akar tolokodni, sőt náluknál nagyobbnak képzelte magát. Most tűnt ki, mennyire jól tette Pápai Páriz Ferenc, hogy orvosi tudományozomjáért — bár voltak ilyen kísértései — nem áldozta fel lelkeszi hivatását, mert korában egyedül ennek tekintélye és védelme alatt lehetett valami gyakorlati tudomány művelésére vállalkozni.⁶³ Tótfalusi pedig »tudós tipografus« a legjavából, aki a könyv nyomásában nem mechanikus kivitelezést, hanem művészi és a maga szemszögéből tudós együttműködést lát a szerzővel. Ha valaki nem ismerte annyira tanultságát és kiváló képességeit, mint barátja, Pápai Páriz Ferenc, helyesírást egységesítő és olykor tárgyi vagy stílári javításokat eszközölő tevékenységét nem igen értékelte. Különösen nem, ha tudós góg ágaskodott benne.

Nem felejtették el Tótfalusinak azt sem, hogy az erdélyi református egyház által Amsterdamban kiadni szándékolt biblia ügyét »kisajátította magának« s most a maga bibliát értékesíti, bár legnagyobb részüket a valóságban elajándékozgatta vagy elköttyavetyélte.⁶⁴ Ellenségei váltig hajtogatták, hogy lelkeszi oklevele sem lévén, vakmerően belejavított még a »szentírás«, majd itthon a katekizmus szövegébe is.

Még csak fokozta ellene a gyűlölködést az, hogy az egyház által a biblia nyomására kiküldött pénz kinnrekedt Amsterdamban. Csak 1695-ben sikerült azt némi veszteséggel hazahozatni, de akkor meg Bethlen Miklós tette rá a kezét és a nagy összeg örökre elveszett a most már szükségben élő eklézsia számára.⁶⁵ Ellenségei hajlamosak voltak ennek a kárnak ódiomat is Tótfalusi rovására írni.

A kiváló nyomdász helyzete különösen akkor vált súlyossá, mikor két gőgös, hatalomra vágyó ember vette át Kolozsvárott a vezető szerepet az egyház ügyeiben, a gyengekező püspök mellett. Az egyik, Csepregi Turkovics Mihály — aki 1686-tól tanult volt a frankerai egyetemen és akit, mikor »megszökült«, ép Tótfalusi segített haza 60 tallerral — 1695-től a kolozsvári gyülekezet papja volt.⁶⁶ A másik, Szathmárnémeti Sámuel ugyanebben az évben lett a kolozsvári főiskola a teológia tanára, miután, 1680 és 83 közt Utrechtben, Leydenben és Frankerában elvégezvén tanulmányait, ugyanitt bibliai nyelveket tanított s közben az ifjú II. Apafi Mihály nevelője volt.

Mindkettő coccejánus, sőt Szathmárnémeti a magyar coccejánizmus irodalmilag legtermékenyebb képviselője. Azt kellene tehát feltételeznünk, hogy Tótfalusi szellemi beállítottságával számos ponton találkozott, holott ennek épp ellenkezője történt.

Az ő coccejánizmusuk ugyanis nagyban különbözött a Dézsiék nagyenyedi hagyományától. Ennek tanításával Csepregi vitába is szállt egy ponton utrechti (1687) doktori disszertációjában.⁶⁷ Szathmárnémeti pedig a coccejánizmus ama ágát műveli, amely tipológiai merevségével olyan új dogmatizmus felé haladt, ami idegen volt Coccejus eredeti szellemétől.⁶⁸

⁵⁹ *Mentség*, 152—153. II. Apáti kalandos kísérelő útjáról: Weszprémi István: *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. Cent. III.* Decas I et II. Tom. IV. 15, 26—27. I.; Erdélyi János, *A hazai bölcsészet történetéhez*. Sárospataki füzetek, 1857. 625—635. I.; Turóczi-Trostler: *id. mű* 36, 44. I.; *Protestáns Közlöny* 1888. 322. I.; Dézsi: *id. életr.* 97—101. I.

⁶⁰ *Mentség*, 52, 56—57. I.

⁶¹ Tolnai-kiad. Utószó, 114. I. — A Tótfalusi ellen forduló itthoni gyűlölet okait vizsgálja már első életirója, Csernátóni Gyula is: *Tótfalusi Kis Miklós, »Erdély Fénixe.«* Kiadja Ruzsicska Gyula. Kolozsvár, 1894. 14—22. Az itthoni társadalmi helyzetéről I. Klaniczay T. bevezetését a *Mentség* 1952-i kiadásához.

⁶² Ferenczi Z.: *id. mű.* 50—69. I.; Dézsi: *id. életr.* 105. kk. I.

⁶³ *Mentség*, 89, 112, 149. I. — Apáti Miklós is debreceni lelkesként értékesíti orvosi tudományát. Sárospataki füz. 1857. *id. cikk.*

⁶⁴ *Mentség*, 62. kk., 135, 139. I.

⁶⁵ A gyenge Veszprémi István püspököt kemény támadás érte, hogy a pénzt kiadta kezéből és vele »elmentsette az erdélyi Ecclesiának torkát«, de a szerencsétlen főúron még becsi fogsága idején is hiába keresik az összeget. Pokoly: *id. mű.* IV. kötet. 233. I. jgzy.; Bod P., *Politkarpus*, 151—152. I. Konc: *id. mű.* 36. kk. I.

⁶⁶ Mint ilyennek, hivatalból kellett temetnie és búcsúztatnia Tótfalusit. A temetésén szereplő másik személy, Szathmárnémeti Mihály, viszont nem tévesztendő össze T. főellenségével, Sz. Sámuellel.

⁶⁷ Zoványi: *Coccejánizmus* 161. I.

⁶⁸ U. o., 77—78, 164—173. I.

Tótfalusi, és úgylátszik Enyedi István is, Dézsi legkedvesebb tanítványa és katedrájának örököse a nagyenyedi főiskolán, velük szemben a coccejánizmus régi, szabadságot hirdető felfogását képviselték. Valószínűleg ezért is tépették ki az ellenfelek Enyedinek Tótfalusi fölött 1702-ben tartott gyászbeszéde valamennyi példányából az elhunyt életrajzát tartalmazó részt.⁶⁹

De Kis Miklós talán Szathmárnémetinek 1696-ban épp általa nyomott »Metaphysica contracta«-jában Descartes-tal szemben elfoglalt álláspontjával sem értett egyet, mert régen, még Hollandiában, Cartesiusból és Poiret-ből összeállított saját Metafizikáját adja ez időben oda barátainak olvasásra s azok azt állítólag sokkal jobbnak tartották a Szathmárnémetiénél.⁷⁰ Mindez csak még jobban elmérgesítette köztük a szerző-nyomdász viszony kérdésében (»Nem szeretem a tudós tipográfust« Mentség 123. l.) való ellentét miatt amúgy is igen feszült viszonyt.

A Mentségben ezzel az ő másfajta coccejánizmusukkal akar Tótfalusi nagyot ütni ellenfelein, akik — egy nyilatkozata szerint — szemére hányták, hogy, ha már coccejánusnak vallja magát, miért nem érvényesítette bibliájában az ő általuk vallott coccejusi dogmákat: »De őkegyelmek talán azért neheztelnek — mondja — (amint most is gyakorta azzal mortifikálnak nagy méltatlan), hogy Coccejus uram értelme szerint nincs nyomtatva, melyet inkább approbálnának.« De, hogy »mélto-e ezért őt cirmolni, akárki ítélje meg.«⁷¹

Tótfalusi szellemesen szegezi velük szembe Coccejusnak és követőinek kedvenc érvét a hatalmaskodó és magukat az egyházzal azonosítani akaró papok ellen (Máté 23 : 2—7). Az ilyenek még mindég azt gondolják, Mózes ószövetségi székében ülnek, holott azt az újszövetség rég ledöntötte. Kénytelen-kelletlen vessük magunkat alá nekik, mert egyebet nem tehetünk, de : »az ő cselekedeteik szerint ne cselekedjeteik.«

A biblia e coccejánus idézetének megismétlésével és vele a szellemi szabadságnak minden áltekingéssel szemben való bátor hangoztatásával zárul le a Mentség és egyben Tótfalusi sokat hányatott, mindég a haladást szolgáló munkássága is.

⁶⁹ Szabó K., R. M. Kvt. I. 1654. sz. ; Szathmár K., *id. mű.*, 149. l. ; Ferenczi Z., *id. mű.* 64. l.

⁷⁰ Ferenczi Z., *id. mű.*, 60. l. — Tótfalusi Szathmárnémetinek még következő munkáit nyomtatta : *Disputatio Philosophico-Teologica*, 1695 ; *Dissertatio Metaphysica* és *Moses explicatus*, 1696. U. o. 66. l. — Descartes-ról T. a *Mentség* 147. lapján szól.

⁷¹ *Mentség*, 52—53. l.